AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DÖVLƏT İDARƏETMƏ ORQANLARI VƏ VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİ İNSTİTUTLARININ TƏMAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İxtisas: 5909.01 – Dövlət idarəçiliyi

Elm sahəsi: Siyasi elmlər

İddiaçı: **Vaqif Fərid oğlu Məmmədov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2026

Dissertasiya işi Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin Humanitar və sosial elmlər kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:	siyasi elmlər doktoru, professor **Kənan Hüseyn oğlu Allahverdiyev**
Rəsmi opponentlər:	siyasi elmlər doktoru, professor **Aida Məmməd qızı Yusifzadə**
	siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Murtəza Miriltifat oğlu Həsənov**
	siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru **Rəşad Rəhim oğlu Məhərrəmov**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.30 Dissertasiya Şurası.

Dissertasiya şurasının sədri: ________________	akademik **Urxan Kazım oğlu Ələkbərov**
Dissertasiya şurasının elmi katibi: ________________	siyasi elmlər doktoru, professor **Sevda Ağamirzə qızı Əliyeva**
Elmi Seminarın sədri: ________________	siyasi elmlər doktoru, professor **Aqiyə Həbib qızı Naxçıvanlı**

TƏDQİQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Vətəndaş cəmiyyəti müasir dövrdə demokratik idarəetmə, sosial ədalət və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində mühüm bir institut kimi çıxış edir. Qloballaşma, rəqəmsallaşma və informasiya mühitinin genişlənməsi şəraitində vətəndaş cəmiyyəti ictimai nəzarətin gücləndirilməsi, şəffaflıq və hesabatlılıq mexanizmlərinin tətbiqi, insan hüquqlarının qorunması və ictimai iştirakçılığın təşviqi baxımından xüsusi aktuallıq kəsb edir. Müasir cəmiyyətlərdə vətəndaş cəmiyyəti institutları təkcə siyasi sahədə deyil, həm də sosial, mədəni, ekoloji və iqtisadi məsələlərin həllində fəal iştirak edirlər. Onlar hökumətin qərar qəbuletməsinə ictimai təsir potensialını genişləndirir və demokratik mühitin sabitliyinə töhfə verirlər.

Digər tərəfdən, vətəndaş cəmiyyətinin əhəmiyyəti əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasında və sosial problemlərin operativ həllində də özünü göstərir. Dövlətin inzibati resurslarının məhdud olduğu şəraitdə QHT-lər və ictimai birliklər yerli səviyyədə xidmət göstərilməsi, maarifləndirmə, ictimai şüurun formalaşdırılması və sosial həmrəyliyin gücləndirilməsi kimi funksiyaları icra edir. Onların fəaliyyəti həm sosial kapitalın formalaşmasına, həm də ictimai etimadın möhkəmlənməsinə xidmət edir. Bu da öz növbəsində demokratik proseslərin davamlılığını təmin edən əsas amillərdən biridir.

Azərbaycan Respublikası üçün isə vətəndaş cəmiyyətinin aktuallığı ilk növbədə müasir dövlət quruculuğunun demokratik prinsiplərlə möhkəmləndirilməsi zərurəti ilə bağlıdır. Azərbaycanın siyasi və hüquqi sistemi Konstitusiya və milli qanunvericilikdə təsbit olunmuş vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına, söz və mətbuat azadlığına, eləcə də birləşmək azadlığına əsaslanır. Bu baxımdan vətəndaş cəmiyyəti institutları dövlət idarəçiliyində şəffaflığın və hesabatlılığın artırılmasında, korrupsiyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsində, vətəndaşların hüquqlarının qorunmasında və sosial-iqtisadi inkişaf prosesində iştirakının genişləndirilməsində mühüm rol oynayır. Azərbaycanın beynəlxalq öhdəlikləri, o cümlədən Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT), Avropada Təhlükəsizlik və

Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT) və Avropa Şurası çərçivəsində götürdüyü insan hüquqları və demokratik idarəetmə ilə bağlı öhdəliklər də vətəndaş cəmiyyətinin fəallığını təşviq edir.

Digər mühüm məqam ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın sosial-iqtisadi transformasiya mərhələsində vətəndaş cəmiyyəti əhalinin müxtəlif qruplarının maraqlarının təmsil olunmasında mühüm vasitədir. Regionlarda yaşayan əhali, qadınlar, gənclər, əlilliyi olan şəxslər və digər sosial qruplar üçün bərabər imkanların yaradılması, onların problemlərinin ictimailəşdirilməsi və həllinə dəstək göstərilməsi bu institutların əsas fəaliyyət istiqamətlərindəndir. Məsələn, ekoloji problemlərin həlli, sosial xidmətlərin təşkili, gənclərin məşğulluq imkanlarının artırılması və qadın sahibkarlığının inkişafı kimi sahələrdə QHT-lərin fəaliyyəti dövlət siyasətini tamamlayır. Bu həm də ictimai iştirakçılığın yüksəlməsi və sosial həmrəyliyin möhkəmlənməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

Nəhayət, vətəndaş cəmiyyətinin bir ölkə üçün əhəmiyyəti, münaqişədən sonrakı dövrdə sülh quruculuğu, reinteqrasiya və sosial adaptasiya proseslərində fəal iştirak imkanları ilə də müəyyən edilir. Vətən müharibəsindən sonra azad edilmiş ərazilərin bərpası, məcburi köçkünlərin doğma yurdlarına qayıdışı və həmin ərazilərdə sosial infrastrukturun qurulması istiqamətində vətəndaş cəmiyyətinin iştirakı həm yerli icmaların inkişafına, həm də dayanıqlı sülhün bərqərar olmasına xidmət edir. Vətəndaş cəmiyyəti institutları beynəlxalq tərəfdaşlarla əməkdaşlıq edərək təcrübə mübadiləsi aparır, donor layihələri cəlb edir və bərpa prosesinə əlavə resurslar qazandırır. Beləliklə, ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti demokratik idarəetmənin inkişafı, sosial-iqtisadi rifahın yaxşılaşdırılması və milli birliyin möhkəmləndirilməsi üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Vətəndaş cəmiyyəti institutlarının gücləndirilməsi də Azərbaycanda dövlət siyasətinin bir hissəsidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 14 fevral 2024-cü il tarixində andiçmə mərasimindəki çıxışında Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun davam etdiriləcəyini vurğulayaraq, xalqın həmrəyliyini bu prosesin gücləndirilməsində mühüm amil kimi

qiymətləndirmişdir.[1] O, Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin yaradıldığını, QHT-lərin inkişafı üçün aydın bir proqramın olduğunu və onların dövlət siyasətinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində, eləcə də qərar qəbuletmə proseslərində iştirakının artdığını bildirdi. Prezident həmçinin ictimai nəzarətin gücləndirilməsi məqsədilə "İctimai iştirakçılıq haqqında" qanunun və İctimai Şuraların yaradıldığını, dövlət dəstəyinin isə şəffaflıq, tərəfdaşlıq və məsuliyyət prinsiplərinə əsaslandığını xüsusi qeyd etmişdir.

Yuxarıda göstərilənləri ümumiləşdirərək qeyd etmək olar ki, tədqiq olunan mövzunun aktuallığı aşağıdakı əsas hallarla müəyyən edilir:

- Müasir demokratik dövlətlərdə vətəndaş cəmiyyətinin şəffaflığın, dövlət qurumlarının hesabatlılığının və ictimai nəzarətin təmin edilməsi mexanizmi kimi artan rolu.
- Qloballaşma və rəqəmsallaşmanın intensivləşməsi, bu da ictimai iştirak, informasiya mübadiləsi və vətəndaşların qərar qəbuletmədə iştirakı üçün imkanları genişləndirir.
- İnsan hüquq və azadlıqlarının qorunması, qanunun aliliyi prinsiplərinin, söz azadlığının, birləşmək azadlığının və ictimai iştirakın gücləndirilməsi zərurəti.
- Məhdud dövlət resursları kontekstində sosial, təhsil, ətraf mühit və iqtisadi məsələlərin həllində qeyri-hökumət təşkilatlarının və ictimai birliklərin artan əhəmiyyəti.
- Davamlı inkişaf və demokratik proseslərin sabitliyi üçün vacib şərtlər olan sosial kapitalın və ictimai etimadın gücləndirilməsi zərurəti.
- Dövlət idarəçiliyinin modernləşdirilməsi, demokratik institutların təkmilləşdirilməsi və dövlət və cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqələrin effektivliyinin artırılması kontekstində Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyətinin inkişafının aktuallığı.

---

[1] İlham Əliyevin andiçmə mərasimi keçirilib: [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi internet səhifəsi. — Bakı, 2024. — URL: https://president.az/az/articles/view/63979

- Münaqişədən sonrakı dövrdə, o cümlədən azad edilmiş ərazilərin yenidən qurulması, əhalinin reinteqrasiyası, məcburi köçkünlərin geri qayıtması və sosial birliyin gücləndirilməsi proseslərində vətəndaş cəmiyyətinin artan rolu.

Mövcud akademik ədəbiyyatın icmalı göstərir ki, vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə bağlı tədqiqatlar həm yerli, həm də beynəlxalq müəlliflər tərəfindən aparılıb. Lakin mövcud tədqiqatların əhəmiyyətli hissəsi vətəndaş cəmiyyətinin ayrı-ayrı institutlarının, onun formalaşması və inkişafının, habelə dövlətlə qarşılıqlı fəaliyyətinin müəyyən aspektlərinin öyrənilməsinə yönəlmişdir. Dövlət idarəetmə orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında qarşılıqlı əlaqələrin konkret mexanizmlərinin, formalarının və xüsusiyyətlərinin kompleks və sistemli şəkildə araşdırılması isə ayrıca tədqiqat istiqaməti kimi kifayət qədər işlənməmişdir.

Yerli tədqiqatçılar arasında M. Babaxanova vətəndaş cəmiyyətinin dövlət idarəçiliyindəki rolunu birbaşa araşdırmış, onun şəffaflığa, hesabatlılığa və vətəndaşların qərar qəbuletmədə iştirakına təsirini təhlil etmişdir. Müəllif Azərbaycan haqqında tədqiqatında QHT-ləri, siyasi partiyaları, maraq qruplarını və yerli özünüidarəetməni vətəndaş cəmiyyətinin əsas elementləri kimi müəyyən etmiş və onların dövlət strukturları ilə qarşılıqlı əlaqəsinin zəruriliyini vurğulamışdır.[2] E. R. İsmayılov idarəetmədə vətəndaş iştirakının formalarını klassik və müasir modellər kontekstində araşdırmış və yerli idarəetmədə tətbiq oluna biləcək mexanizmlər üçün praktik təkliflər irəli sürmüşdür.[3]

Ə. Nuriyev ictimai şuraların fəaliyyətinə dair praktiki təlimat təqdim edərək, dövlət ilə vətəndaş cəmiyyəti arasında institusional əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş şəffaflıq və hesabatlılıq

---

[2] Babakhanova, M. Civil society and government: an analysis of its role in public administration // – Florencia: Amazonia Investiga, – 2024, 13 (80), – p. 89–98.

[3] İsmayılov, E.R. Vətəndaşların idarəetmədə iştirak formaları / E.R. İsmayılov. — Bakı: Ümman, — 1998. — 84 s.

prinsiplərinin necə tətbiq olunacağını izah etdi.[4] H. Əliyev Azərbaycanda və Gürcüstanda QHT-lərin qeyri-formal şəbəkələrdən istifadəsini müqayisəli şəkildə araşdırmışdır. Tədqiqatın nəticələri göstərmişdir ki, qeyri-formal əlaqələr bəzi hallarda institusional boşluqları doldursa da, şəffaflıq problemləri yaradır.[5] R. İskəndərli post-münaqişə dövründə Azərbaycanda sülhün möhkəmlənməsində QHT-lərin rolunu təhlil etmişdir. Tədqiqatda QHT-lərin milli təhlükəsizlik və sosial inteqrasiyaya töhfə verə biləcək istiqamətləri vurğulanmışdır.[6]

A. Quliyev qeyri-hökumət təşkilatlarının Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında rolunu araşdırmış, onların institusional inkişafına, funksiyalarına və dövlət strukturları ilə qarşılıqlı əlaqələrinə diqqət yetirmişdir. Xüsusilə QHT-lərin fəaliyyəti üçün hüquqi və təşkilati şəraitin yaradılmasına və sosial əhəmiyyətli məsələlərin həllində iştirakının genişləndirilməsinə diqqət yetirmişdir.[7] R. Seyidov demokratik siyasi rejimlər və vətəndaş cəmiyyəti arasındakı əlaqəni araşdırmış, vətəndaş cəmiyyətinin dövlətlə qarşılıqlı əlaqəsi kontekstində inkişafına xüsusi diqqət yetirmişdir. Tədqiqatda həmçinin dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin qarşılıqlı maraqları, ictimai iştirakçılığın əhəmiyyəti və vətəndaş institutlarının sosial maraqlar və ictimai əhval-ruhiyyə haqqında məlumat mənbəyi kimi rolu vurğulanmışdır.[8]

---

[4] Nuriyev, Ə. İctimai şuraların fəaliyyətinə dair bələdçi: Şəffaflıq Naminə Vətəndaş Cəmiyyəti (ECSOFT) layihəsi / Ə. Nuriyev, R. Səfərəliyeva; rəy. M. Quluzadə, N. Bourjaily. — Bakı, — 2020. — 56 s.

[5] Aliyev, H. Examining the Use of Informal Networks by NGOs in Azerbaijan and Georgia // — Abingdon: Journal of Civil Society, — Vol. 11. — 2015. No. 3. — p. 317–332.

[6] Iskandarli, R. Post-Conflict Azerbaijan and Development for Peace: The role of NGOs // Handbook of Research on Ethnic, Racial, and Religious Conflicts and Their Impact on State and Social Security. — Hershey, PA: IGI Global, — 2022. — p. 121–136.

[7] Quliyev, A. Vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda qeyri-hökumət təşkilatları // – Bakı: Dövlət idarəçiliyi, – 2014. №1 (45), – s. 165–170.

[8] Seyidov, R. Demokratik siyasi rejim və vətəndaş cəmiyyəti: / siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 2016. – 28 s.

Xarici müəlliflərin tədqiqatlarında isə vətəndaş cəmiyyətinin daha çox nəzəri və konseptual aspektləri üstünlük təşkil edir. Rus tədqiqatçı O. Erqaşev müasir vətəndaş cəmiyyətinin strukturunu və əsas institutlarını təsnif edərək onların funksional rolunu izah edir. Müəllif həmçinin bu institutların arasında qarşılıqlı əlaqə mexanizmlərinə və cəmiyyətin inkişafındakı yerinə diqqət yetirir.[9]

A. Tixovodova dövlət və vətəndaş cəmiyyəti münasibətlərinin mövcud konseptual modellərini sistemləşdirir. O, müxtəlif ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq nəzəri yanaşmaların praktik tətbiq formalarını təqdim edir.[10] A. Sunqurov da öz növbəsində dövlət hakimiyyəti orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti strukturları arasında qarşılıqlı fəaliyyət modellərini təhlil edir. Tədqiqatda institusional çərçivə, tərəflər arasındakı əməkdaşlıq formatları və onların effektivliyi izah olunur.[11]

L. Nikovskaya və M. Molokova vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf siyasətində rolunu, xüsusilə rəqəmsallaşma və institusional yeniliklər kontekstində, araşdırırlar. Müəlliflər həmçinin vətəndaş cəmiyyəti institutlarının sosial-iqtisadi inkişaf proseslərinə təsir mexanizmlərini açıqlayırlar.[12] A. Volçanskaya isə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının insan hüquqlarının müdafiəsindəki funksiyalarını təhlil edir. Araşdırmada hüquqi mexanizmlər, ictimai nəzarət formaları və bu

---

[9] Ergashev, O. STRUCTURE AND BASIC CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS // — Саратов: Экономика и социум, — 2021. № 4-1 (83). — р. 113–116.

[10] Тиховодова, А.В. Взаимоотношения государства и гражданского общества: обзор концептуальных моделей // — Нижний Новгород: Научные проблемы водного транспорта, — 2015. № 44. — с. 222–231.

[11] Сунгуров, А.Ю. Модели взаимодействия органов государственной власти и структур гражданского общества: российский опыт // — Ростов-на-Дону: Научно-культурологический журнал, — 2008. № 9. — с. 21–39.

[12] Никовская Л.И., Молокова М.А. Роль гражданского общества в политике развития // Публичная политика: институты, цифровизация, развитие: монография / Е.А. Блинова, Г.И. Грибанова, С.М. Елисеев [и др.]; под ред. Л.В. Сморгунова. — Москва : Аспект Пресс, — 2018. — с. 146–158.

istiqamətdə institusional əməkdaşlıq məsələləri geniş şəkildə təqdim olunur.[13]

İngilis dili müəlliflər də bu sahədə müəyyən işlər aparıblar. Məsələn, B. Barber iştirakçı demokratiya anlayışını geniş şəkildə şərh edərək, siyasi sistemi gücləndirmək üçün vətəndaşların birbaşa qərar qəbuletmə proseslərinə cəlb edilməsinin vacibliyini vurğulayır. Tədqiqatda həmçinin demokratik institutların gücləndirilməsi üçün ictimai dialoq və kollektiv fəaliyyətin rolu izah edilir.[14]

L. Cordan, P. van Tuyil və M. Eduards QHT-lərin hesabatlılıq mexanizmlərini siyasi və etik çərçivədə qiymətləndirirlər. Onlar hesabatlılıq mədəniyyətinin inkişafında innovativ yanaşmalar və beynəlxalq təcrübələri təqdim edirlər.[15] A. Barrou dövlət və vətəndaş cəmiyyəti münasibətlərinə dair nəzəri yanaşmaları sistemləşdirir. Tədqiqatda müxtəlif siyasi modellər çərçivəsində tərəflər arasındakı qarşılıqlı təsir mexanizmləri təhlil olunur.[16]

Beləliklə, ədəbiyyatın icmalı göstərir ki, mövcud ədəbiyyat vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə dövlət idarəetmə orqanları arasındakı münasibətlərin hüquqi çərçivəsini, institusional mexanizmlərini və bəzi praktiki aspektlərini işıqlandır. Lakin, bu mövzu, xüsusən də son illərin hüquqi, texnoloji və institusional transformasiyaları kontekstində kifayət qədər əhatəli və sistemli şəkildə təhlil olunmamışdır. Əksər tədqiqatlar ya normativ yanaşma ilə məhdudlaşır, ya da konkret institutların fəaliyyətinə diqqət yetirir. Müxtəlif platformalar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin, regional

---

[13] Волчанская, А.Н. Роль институтов гражданского общества в защите прав человека // — Волгоград: Вестник Волгоградской академии МВД России, — 2011. № 2 (17). — с. 22–27.

[14] Barber, B.R. Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age / B.R. Barber. — Berkeley, Los Angeles: University of California Press, — 2003. — 320 p.

[15] Jordan, L. NGO Accountability: Politics, Principles and Innovations / L. Jordan, P. van Tuijl, M. Edwards. — London: Earthscan Publications Ltd., — 2006. — 270 p.

[16] Barrow, A. Relationship between State and Civil Society: Theoretical Review // — Indonesian Journal of Sociology, Education, and Development, — Vol. 2. — 2020. No. 1. — p. 71–77.

fərqlərin, qeyri-rəsmi şəbəkələrin təsirinin və milli təhlükəsizlik prioritetlərinin təhlili çatışmır. Bu səbəbdən, həm mövcud problemləri, həm də yeni əməkdaşlıq imkanlarını nəzərə alan, dövri və mərhələli yanaşmaya əsaslanan tədqiqat zərurəti meydana çıxır. Təqdim olunan dissertasiya işi bu elmi zərurətdən irəli gələrək hazırlanmışdır.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Tədqiqatın obyekti Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəetmə orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında formalaşan qarşılıqlı münasibətlər və onların inkişaf dinamikasıdır. Tədqiqatın predmeti dövlət idarəetmə orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında qarşılıqlı əlaqələrin xarakteri, əsas istiqamətləri, sosial, siyasi və iqtisadi proseslərə təsiri, habelə bu qarşılıqlı əlaqələrin həyata keçirilməsi mexanizmləridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə dövlət idarəetmə orqanları arasında qarşılıqlı əlaqə prinsiplərini, yüksək keyfiyyətli münasibətlərin qurulmasında mövcud problemləri və onların münasibətlərinin inkişaf perspektivlərini müəyyən etməkdir. Bu baxımdan tədqiqat aşağıdakı vəzifələrə qoyulur:

- Dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının qarşılıqlı əlaqəsinin mahiyyətini açmaq;
- Dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının təmasının qiymətləndirilməsi üçün meyarları və göstəricilərini müəyyənləşdirmək;
- Vətəndaş cəmiyyəti institutları və dövlət idarəetmə orqanları əlaqələrinin modellərini öyrənmək;
- Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının təmasının tənzimlənməsinin hüquqi əsaslarını tədqiq etmək;
- Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin vəziyyətini mövcud problemlər və perspektivlər baxımından təhlil etmək;

- Dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında dialoqun gücləndirilməsi mexanizmlərini öyrənmək;
- Dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının birgə layihələrinin və proqramlarının dəstəklənməsi yollarını müəyyən etmək.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiyada tədqiqatın metodları əsasən nəzəri və empirik yanaşmaların kombinasiyası üzərində qurulmuşdur. Nəzəri səviyyədə dövlət idarəetmə orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının qarşılıqlı əlaqələrini izah edən əsas siyasi nəzəriyyələr – ictimai müqavilə, iştirakçı (partisipator) demokratiya və deliberativ demokratiya konsepsiyaları geniş şəkildə təhlil edilmiş, bu yanaşmaların funksional məzmunu və qarşılıqlı təsir mexanizmləri müqayisəli formada araşdırılmışdır. Empirik mərhələdə isə mövcud qanunvericilik bazası, institusional mexanizmlər və praktiki fəaliyyət nümunələri üzərində təhlillər aparılmış, beynəlxalq qiymətləndirmə indikatorları əsasında dövlət idarəetməsinin səmərəlilik göstəriciləri öyrənilmişdir. Həmçinin QHT-lərin fəaliyyəti, ictimai iştirakçılıq və ictimai nəzarət təcrübələri üzrə müşahidə, sənəd analizi və müqayisəli qiymətləndirmə metodlarından istifadə edilmişdir. Beləliklə, nəzəri müddəalar real vəziyyətlə tutuşdurulmuşdur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Tədqiqat nəticəsində aşağıdakı müddəalar müdafiəyə çıxarılır:

- Azərbaycan Respublikasında dövlət–vətəndaş cəmiyyəti münasibətləri mövcud hüquqi baza və institusional mexanizmlər vasitəsilə formal xarakterdən çıxaraq real əməkdaşlıq formatına keçməkdədir.
- QHT-lərin institusional potensialı və fəaliyyət şəffaflığı artdıqca, dövlət idarəetmə proseslərində onların təsir imkanları güclənir.
- İctimai şuraların səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi və üzvlük meyarlarının peşəkarlıq əsasında müəyyənləşdirilməsi ictimai iştirakçılığın effektivliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.
- Rəqəmsal platformalar və regional əməkdaşlıq mexanizmlərinin tətbiqi dövlət–cəmiyyət münasibətlərində inklüzivlik və etimadı möhkəmləndirir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın aşağıdakı elmi yenilikləri mövcuddur:

- Dövlət idarəetmə orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında qarşılıqlı əlaqənin mahiyyəti üç fundamental nəzəriyyənin: ictimai müqavilə, iştirakçı demokratiya və deliberativ demokratiyası konsepsiyalarının sintezi əsasında sistematik şəkildə təhlil edilmiş və ümumiləşdirilmişdir.
- Dövlət idarəetmə orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti institutları arasındakı əlaqələrin hüquqi, institusional və funksional aspektlərini əhatə edən kompleks qiymətləndirmə meyarları müəyyənləşdirilmişdir.
- Vətəndaş cəmiyyəti institutlarının dövlət idarəçiliyində yerinə yetirdiyi funksiyalar – artikulyasiya, aqreqasiya, dövlət siyasətinin hazırlanmasında iştirak və ictimai nəzarət konkret mexanizmlər əsasında tədqiq edilmişdir.
- Azərbaycan Respublikası reallığında dövlət idarəetmə orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında qarşılıqlı fəaliyyətin hüquqi və institusional əsasları sistemli şəkildə təhlil edilmiş, bu münasibətlərin inkişafına təsir edən əsas amillər müəyyənləşdirilmişdir.
- Azərbaycan Respublikasının yaşadığı postmünaqişə dövründə dövlət-vətəndaş cəmiyyəti əməkdaşlığının xüsusiyyətləri müəyyən edilmiş, bu əməkdaşlığın reinteqrasiya, sülh quruculuğu və ictimai sabitliyin təmin edilməsində funksional rolu təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutları arasındakı qarşılıqlı əlaqələri izah edən əsas siyasi-nəzəri yanaşmaları sistemli şəkildə təhlil edərək, onların funksional və institusional xüsusiyyətlərini Azərbaycan reallıqları ilə əlaqələndirir. Ümumilikdə, bu yanaşma mövcud elmi ədəbiyyata Azərbaycan kontekstində bir baxış formalaşdırır, dövlət–cəmiyyət münasibətlərinin mahiyyətini anlamaq üçün nəzəri əsas yaradır və siyasi elmdə mövzunun daha dərindən öyrənilməsi üçün metodoloji baza formalaşdırır. Tədqiqat həmçinin

müasir siyasi çağırışlar kontekstində dövlət-vətəndaş cəmiyyəti münasibətlərinin transformasiyasını qiymətləndirməyə imkan verir. Tədqiqatın nəticələri gələcək elmi tədqiqatlarda müqayisəli təhlilin aparılmasında və Azərbaycan modelini digər ölkələrin təcrübəsi ilə müqayisə etməkdə nəzəri rol oynaya bilər. Bundan əlavə, nəzəri tapıntılar dövlət-cəmiyyət münasibətlərinin dinamikasının daha sistemli şəkildə öyrənilməsinə kömək edir.

Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqatda müəyyənləşdirilən funksional istiqamətlər, ictimai nəzarət mexanizmləri və iştirak formaları dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutları üçün əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirmək baxımından tətbiq oluna bilər. Dissertasiyada aparılan təhlillər tövsiyə xarakteri daşıyır və gələcəkdə qanunvericilik təşəbbüslərinin və dövlət proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi, ictimai şuraların fəaliyyətinin təşkili və şəffaflıq və hesabatlılıq mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üçün istifadə edilə bilər. Nəticələr həm dövlət orqanları, həm də QHT-lər üçün praktiki fəaliyyətin optimallaşdırılmasında istifadə oluna bilər. Eyni zamanda, tədqiqatda irəli sürülən təkliflər vətəndaş iştirakçılığının artırılması, ictimai dialoq platformalarının genişləndirilməsi və inklüziv idarəetmənin gücləndirilməsi üçün vacibdir. Tədqiqatın nəticələri dövlət və qeyri-hökumət sektorlarında çalışan mütəxəssislər üçün analitik və praktik rəhbərlik kimi xidmət edə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya tədqiqatının əsas müddəaları və nəticələri beynəlxalq və yerli elmi jurnallarda dərc olunmuş bir sıra məqalələrdə öz əksini tapmışdır. Həmçinin tədqiqat işi əsasında hazırlanmış məruzələr respublika və beynəlxalq konfransların materiallar toplusunda nəşr olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin "Humanitar və sosial elmlər" kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işinin quruluşu girişdən, üç fəsildən, yeddi paraqrafdan, nəticədən və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş

20.508 işarə, 3 paraqrafdan ibarət I fəsil 119.626 işarə, 2 paraqrafdan ibarət II fəsil 64.797 işarə, 2 paraqrafdan ibarət III fəsil 53.095 işarə, nəticə 8.176 işarə hacmindədir. Dissertasiya işi ümumilikdə 266.202 işarədən (ədəbiyyat siyahısı istisna edilməklə) ibarətdir.

TƏDQİQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqatın "**Giriş**" hissəsində dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın obyekti və predmeti, eyni zamanada məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilmiş, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti müəyyən edilmiş, müdafiəyə çıxarılan müddəalar verilmiş, işin strukturu və həcmi qısa şəkildə göstərilmişdir.

Tədqiqatın birinci fəsli "**Dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutları: nəzəri-metodoloji aspektlər**" adlanır. Bu fəslin "**Dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının qarşılıqlı əlaqəsi probleminin mahiyyəti**" adlanan birinci paraqrafında dövlət idarəetmə orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında münasibətlərin nəzəri əsasları və funksional xüsusiyyətləri təhlil olunur. Qeyd edilir ki, dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında səmərəli əməkdaşlıq demokratik idarəetmənin formalaşması və ictimai maraqların təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Yetkin vətəndaş cəmiyyəti dövlət üçün rəqib deyil, əksinə, cəmiyyətlə dövlət arasında vasitəçi rolunu oynayan sabitləşdirici amildir. Demokratik sistemdə dövlətin əsas vəzifələrindən biri vətəndaş cəmiyyəti institutlarının sərbəst fəaliyyətinə hüquqi və təşkilati şərait yaratmaqdır. Bu, ilk növbədə, onların fəaliyyətini təmin edən hüquqi-normativ bazanın formalaşdırılması, institusional kommunikasiya kanallarının yaradılması, informasiya təminatı və təşkilati dəstək vasitəsilə həyata keçirilir.

Paraqrafda qeyd olunur ki, vətəndaş cəmiyyəti institutları dövlət siyasətinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində ictimai maraqların təmsilçisi kimi çıxış edirlər. Onlar həmçinin cəmiyyətlə

dövlət idarəetmə orqanları arasında əlaqələndirici və vasitəçi kimi çıxış edirlər. Dövlətin bu prosesdə əsas funksiyalarından biri şəffaflıq, hesabatlılıq və ictimai iştirakçılığı təmin edən institusional mexanizmlərin formalaşdırılmasıdır. Həmçinin informasiya təminatının dövlət-vətəndaş cəmiyyəti əməkdaşlığının mühüm elementi olduğu vurğulanır, çünki açıq informasiya mühiti vətəndaş cəmiyyəti institutlarının ictimai nəzarət, monitorinq və maarifləndirmə funksiyalarını daha effektiv həyata keçirməsinə şərait yaradır. Nəticə etibarilə, hər iki tərəfin funksiyalarını effektiv şəkildə yerinə yetirməsi qanunun aliliyi, davamlı inkişaf və vətəndaş hüquqlarının qorunması baxımından əhəmiyyətlidir.

Burada qeyd olunur ki, bu qarşılıqlı əlaqələrin mahiyyətini izah edən üç əsas nəzəriyyə mövcuddur: ictimai müqavilə nəzəriyyəsi, iştirakçı (partisipator) demokratiya nəzəriyyəsi və deliberativ (müşavirə) demokratiya nəzəriyyəsi. İctimai müqavilə nəzəriyyəsinə əsasən, dövlət cəmiyyətdə təhlükəsizlik, sabitlik və ictimai nizamın təmin olunması məqsədilə fərdlərlə hakimiyyət arasında formalaşan qarşılıqlı razılaşmanın nəticəsi kimi izah olunur. Bu yanaşma dövlət hakimiyyətinin hüquqi əsasları, vətəndaşların hüquq və vəzifələri, eləcə də dövlət səlahiyyətlərinin qanun çərçivəsində tənzimlənməsi məsələlərini ön plana çıxarır. İştirakçı demokratiya nəzəriyyəsi vətəndaşların yalnız seçkilərdə deyil, siyasi qərarların bütün mərhələlərində iştirakının vacibliyini müdafiə edir. Deliberativ demokratiya isə açıq və əsaslandırılmış dialoq vasitəsilə konsensusun və legitimliyin əldə olunmasını ön plana çəkir.

Fəslin "**Dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının təmasının qiymətləndirilməsi meyarları və göstəriciləri**" başlıqlı ikinci paraqrafında dövlət idarəetmə orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti institutları arasındakı münasibətlərin qiymətləndirilməsi meyarları təhlil olunur. Qeyd edilir ki, bu münasibətlərin effektivliyi vətəndaş cəmiyyəti institutlarının qərar qəbuletmə prosesində iştirakı, ictimai nəzarət imkanları, sosial qrupların maraqlarının müdafiəsi və dövlət siyasətinə təsir səviyyəsi əsasında müəyyən edilir. Bununla yanaşı, bu münasibətlərdə institusional balansın hər zaman tam təmin olunmaması, əməkdaşlıq

imkanlarının məhdudlaşması və qarşılıqlı etimad səviyyəsinin zəifləməsi kimi risklərin mövcudluğu qeyd olunur. Bu səbəbdən dövlət-vətəndaş cəmiyyəti münasibətlərində institusional əməkdaşlıq, qarşılıqlı etimad və davamlı dialoq mexanizmlərinin formalaşdırılmasının əhəmiyyəti vurğulanır.

Bu əlaqələrin qiymətləndirilməsi üçün kəmiyyət və keyfiyyət metodlarından, həmçinin ekspert qiymətləndirməsi və müqayisəli təhlildən istifadə olunur. Kəmiyyət yanaşmalarında seçici fəallığı, etiraz aksiyalarının sayı, sosial şəbəkə aktivliyi, korrupsiya səviyyəsi, qərar qəbuletmədə şəffaflıq və dövlət xidmətlərinin səmərəliliyi kimi göstəricilər əsas götürülür. Keyfiyyət metodları isə əlaqələrin sistemli olub-olmaması, məqsədyönlü əməkdaşlıq, demokratik prinsiplərin qorunması, münaqişələrin dinc yolla həlli, kommunikasiya kanallarının intensivliyi və müxalif ictimaiyyətlə sivil ünsiyyətin mövcudluğunu təhlil etməyə imkan verir. Bu məqsədlə müsahibələr, sənəd analizi və müşahidə kimi üsullar tətbiq olunur.

Paraqrafda həmçinin qeyd olunur ki, beynəlxalq təcrübədə GRICS, CSOSI, Qanunun Aliliyi İndeksi və Demokratiya İndeksi kimi qiymətləndirmə mexanizmləri geniş istifadə edilir. Qiymətləndirmə zamanı əsas indikatorlara qərar qəbuletmədə QHT-lərin iştirakı, birgə layihələrin sayı və miqyası, əməkdaşlıq platformalarının mövcudluğu, dövlət dəstəyi formaları, şəffaflıq səviyyəsi, maliyyə asılılığı, iştirakın intensivliyi və xarakteri, əməkdaşlığın miqyası, sərbəstlik dərəcəsi və təşkilati idarəetmə xüsusiyyətləri daxildir. Bu indikatorlar əksər hallarda kəmiyyət göstəricilərinə əsaslansa da, real vəziyyəti tam əks etdirmək üçün keyfiyyət metodlarının və ekspert qiymətləndirmələrinin də tətbiqi zəruridir.

Nəticə etibarilə, vətəndaş cəmiyyəti institutları və dövlət idarəetmə orqanları arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin obyektiv qiymətləndirilməsi üçün həm beynəlxalq indekslərdən, həm də yerli ekspertlərin iştirakı ilə aparılan kəmiyyət və keyfiyyət təhlillərindən istifadə edilməlidir. Beynəlxalq göstəricilər qlobal müqayisə baxımından əhəmiyyətli olsa da, metodoloji fərqlər, məlumat mənbələrinin xüsusiyyətləri və qiymətləndirmə yanaşmalarındakı

subyektiv elementlər səbəbindən tam obyektiv nəticələrin əldə olunması hər zaman mümkün olmur.

“**Vətəndaş cəmiyyəti institutları və dövlət idarəetmə orqanları əlaqələrinin modelləri**” başlıqlı üçüncü paraqrafda müxtəlif ölkələrdə dövlət və vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında qarşılıqlı əlaqə modelləri müqayisəli şəkildə təhlil olunur. Qeyd edilir ki, ABŞ modeli liberal xarakter daşıyır və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının maliyyə müstəqilliyi, xeyriyyəçilik ənənələri və dövlət siyasətinə təsir imkanları ilə səciyyələnir. Böyük Britaniya modeli plüralizm, institusional müxtəliflik və dövlətlə əməkdaşlıq mexanizmlərinin inkişaf səviyyəsi ilə fərqlənir. Kanada modeli isə liberal və sosial yanaşmaların uzlaşdırılması, multikulturalizm və inklüzivlik prinsiplərinin dəstəklənməsi ilə xarakterizə olunur.

Avropa ölkələrində dövlət–vətəndaş cəmiyyəti münasibətlərinin əsasən institusional əməkdaşlıq, məsləhətləşmə və ictimai iştirakçılıq prinsipləri üzərində qurulduğu göstərilir. Qeyd olunur ki, Avropa ölkələri ümumi tarixi inkişaf, demokratik dəyərlər və Avropa İttifaqı çərçivəsində formalaşmış ortaq hüquqi-siyasi prinsiplər səbəbindən bir sıra ümumi xüsusiyyətlərə malikdir. Bununla yanaşı, hər bir Avropa ölkəsində dövlət və vətəndaş cəmiyyəti münasibətləri siyasi-hüquqi və institusional xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq özünəməxsus xüsusiyyətlər nümayiş etdirir.

Postsovet məkanında qarşılıqlı əlaqə model paternalist və dövlət yönümlü xarakter daşıyır. Burada sovet irsi, dövlətin aparıcı rolu və siyasi sabitlik həssaslığı üstünlük təşkil edir. Liberal dəyərlərə keçid prosesində vətəndaş cəmiyyəti institutlarının formalaşması əsasən dövlət təşəbbüsü ilə həyata keçirilmişdir. Latın Amerikası, Afrika və Asiya ölkələrində isə qarşılıqlı əlaqə model zəif formalaşma mərhələsindədir. Bu ölkələrdə resurs çatışmazlığı və xarici yardımdan asılılıq müşahidə olunur, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının fəaliyyətində isə əsasən sosial ehtiyacların qarşılanması, yoxsulluğun azaldılması, təhsil və səhiyyənin inkişafı prioritet istiqamətlər kimi çıxış edir.

Tədqiqatın ikinci fəsli “**Azərbaycan respublikasında dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının**

təmasının inkişaf xüsusiyyətləri" haqqındadır. Bu fəslin birinci paraqrafı "**Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının təmasının tənzimlənməsinin hüquqi əsasları**" ilə əlaqədardır. Bu paraqrafda isə qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəetmə orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti institutları arasındakı münasibətlərin hüquqi əsaslarla tənzimlənməsi həm tərəflərin hüquq və öhdəliklərinin aydın müəyyənləşdirilməsi, həm də demokratik idarəetmənin gücləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu çərçivədə ilk mühüm sənəd Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası olmuş, orada ifadə olunan fikir, söz, sərbəst toplaşma və birləşmə azadlıqları vətəndaşların ictimai təşəbbüslərdə iştirakını qanuniləşdirmişdir. 2016-cı ildə Konstitusiyaya edilən dəyişikliklərlə güclü və effektiv vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi məsələsi dövlət siyasətinin mühüm prioritetlərindən biri kimi ifadə olunmuşdur.

Paraqrafda həmçinin vətəndaş cəmiyyəti institutlarının fəaliyyətini tənzimləyən və onların institusional inkişafına hüquqi zəmin yaradan əsas normativ-hüquqi aktlar təhlil olunur. Qeyd edilir ki, "İctimai birliklər haqqında", "Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında", "İctimai iştirakçılıq haqqında", "Media haqqında", "İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) haqqında", "Həmkarlar ittifaqları haqqında", "Dini etiqad azadlığı haqqında", "Mədəniyyət haqqında" və "Gənclər siyasəti haqqında" qanunlar vətəndaş cəmiyyəti institutlarının hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi, dövlətlə qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsi, ictimai iştirakçılıq mexanizmlərinin formalaşdırılması, habelə şəffaflıq, hesabatlılıq və ictimai nəzarətin təmin olunması baxımından mühüm hüquqi baza formalaşdırmışdır.

Fəslin ikinci paraqrafında "**Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin vəziyyəti: mövcud problemlər və perspektivlər**" vurğulanır ki, Azərbaycan Respublikasında vətəndaş cəmiyyətinin mövcud potensialı həm çətinliklərlə, həm də müsbət meyillərlə xarakterizə olunur. İnsan

resurslarının təcrübəsi, bəzi sahələrdə maliyyə imkanlarının genişlənməsi və ictimai dəstəyin müəyyən səviyyədə formalaşması bu sektorun inkişafına nikbin yanaşmağa əsas verir. Potensialın səmərəli istifadəsi üçün institusional davamlılığın gücləndirilməsi, regionlarda QHT fəaliyyətinin təşviqi və dövlət siyasətində vətəndaş cəmiyyətinin rolunu artıran hüquqi və praktiki mexanizmlərin genişləndirilməsi vacibdir.

Paraqrafda qeyd olunur ki, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının fəaliyyəti təkcə milli səviyyə ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda beynəlxalq müstəvidə də əhəmiyyətli rol oynayır. Bu baxımdan, QHT-lərin beynəlxalq platformalarda yaydıqları bəyanatlar strateji əhəmiyyət kəsb edir, çünki onlar rəsmi diplomatik kanalları tamamlayaraq Azərbaycanın haqlı mövqeyini qlobal auditoriyaya çatdırır, qərəzli yanaşmalara qarşı ictimai rəy formalaşdırır və milli həmrəyliyi gücləndirir. 2022-ci ildə qəbul edilmiş bəyanat Cənubi Qafqazda ekoloji ədalət tələbi və əsir-girov məsələlərinə dair müraciətlər bunun bariz nümunələridir.

Araşdırma çərçivəsində müəyyən edilmişdir ki, son illərdə dövlət və vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında əməkdaşlıq sosial xidmətlər, ətraf mühitin mühafizəsi, insan hüquqları və korrupsiyaya qarşı mübarizə kimi sahələrdə sistemli xarakter almışdır. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi ilə ixtisaslaşmış QHT-lər arasında qurulan tərəfdaşlıq modeli bu sahədə institusional dərinləşməni təmin edib, yüzlərlə sosial xidmət mərkəzinin fəaliyyətinə şərait yaradıb. Xüsusilə həssas qruplar üçün reabilitasiya və sosial adaptasiya xidmətlərinin genişlənməsi dövlət–cəmiyyət əməkdaşlığının praktiki nəticələrini göstərir. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi ilə ekoloji QHT-lər arasında qurulan əməkdaşlıq formatı da ətraf mühitin qorunması, meşə yanğınlarının qarşısının alınması və ekoloji şüurun artırılması istiqamətində real nəticələr doğurub. İnsan hüquqları sahəsində dövlət qurumları ilə QHT-lərin birgə layihələri isə maarifləndirmə, radikalizmin qarşısının alınması və ailə dəyərlərinin qorunmasına yönəlib.

Bununla yanaşı, mövcud əməkdaşlıq mexanizmlərində çatışmazlıqlar qalmaqdadır. İctimai Şuraların tövsiyə xarakterli

statusu onların qərarvermə prosesində təsir imkanlarını məhdudlaşdırır. Xarici donorlarla əməkdaşlığa qoyulan məhdudiyyətlər və qrant qeydiyyatı prosedurlarının mürəkkəbliyi müstəqil QHT-lərin maliyyə və təşəbbüskarlıq azadlığını zəiflədir. Dövlətlə sıx əlaqəli QHT-lərin daha çox dəstəklənməsi, tənqidi mövqedə olan təşkilatların isə prosesdən kənarda qalması ictimai iştirakçılıqda qeyri-bərabərlik yaradır. Regionlarda resurs və kadr çatışmazlığı, sosial layihələrin əsasən paytaxtda cəmlənməsi də əhatə dairəsini daraldır. Bu səbəbdən İctimai Şuraların səlahiyyətlərinin artırılması, qrant mexanizmlərinin şaxələndirilməsi, regionlarda təşkilatların institusional inkişafına dəstək verilməsi və müstəqil QHT-lərin iştirakı üçün əlverişli mühitin yaradılması vacibdir.

Tədqiqatın sonuncu – üçüncü fəsli "**Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının təmasının təmkilləşdirilməsi istiqamətləri**" adlanır. Bu fəslin birinci paraqrafı "**Dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında qarşılıqlı əlaqələrin inkişafı və dialoqun gücləndirilməsi istiqamətləri**"ni araşdırır. Bu paraqrafda mövcud tədqiqatlar əsasında qeyd olunur ki, Azərbaycanda bəzi qeyri-hökumət təşkilatlarının qeyri-formal şəbəkələrə əsaslanması və patron-müştəri münasibətlərinə söykənən əlaqələr qurması dövlətlə dialoqun formal xarakter daşımasına və əməkdaşlığın effektivliyinin azalmasına səbəb olur. Bu baxımdan institusional şəffaflıq və hesabatlılıq mexanizmlərinin tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə, ictimai şuralarda iştirak edən QHT nümayəndələrinin seçiminin açıq, inklüziv və obyektiv meyarlara əsaslanması real və etibarlı dialoqun qurulması üçün zəruridir. Belə şəraitdə qeyri-formal təsirləri minimuma endirmək, maliyyə və idarəetmə hesabatlılığını artırmaq və dövlətin qərarvermə proseslərini ictimaiyyət üçün açıq etmək əsas prioritetlərdən olmalıdır.

Tədqiqatda qeyd olunur ki, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının fəaliyyətində müxtəlif sosial qrupların, o cümlədən gənclərin iştirakının, genişləndirilməsi dövlət-vətəndaş münasibətlərinin daha inklüziv xarakter almasına şərait yaradır. Bu baxımdan inklüziv dialoq platformalarının formalaşdırılması müxtəlif ictimai mövqelərin

idarəetmə prosesinə inteqrasiyasını təşviq edir və dövlətlə vətəndaş cəmiyyəti arasında qarşılıqlı etimadın güclənməsinə xidmət edir.

Tədqiqatın bu bölməsində təklif olunan model bu münasibətləri mərhələli şəkildə gücləndirməyi nəzərdə tutur: ilk olaraq qeyri-formal şəbəkə probleminin həlli, daha sonra şəffaflığın təmin edilməsi, iştirakçılığın təşviqi, dialoqun dərinləşdirilməsi və sonda nəsillərarası əməkdaşlığın inkişafı. Bu mərhələlər bir-birini tamamlayaraq dövlət-vətəndaş cəmiyyəti münasibətlərində çevik, adaptiv və davamlı transformasiyanı təmin edir. Modelin əsas məqsədi institusional etimadı artırmaq, sosial kapitalı gücləndirmək və müxtəlif ictimai qrupların qərarvermə proseslərinə real və konstruktiv iştirakını təmin etməkdir.

Burada təklif olunan model dövlət idarəetmə orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında əlaqələri mərhələli şəkildə gücləndirən, çevik və dövri şəkildə tətbiq oluna bilən institusional həll mexanizmidir. Modelin birinci mərhələsində QHT-lərdə müşahidə olunan qeyri-formal şəbəkələr və daxili şəffaflıq problemlərinin aradan qaldırılması nəzərdə tutulur. İkinci mərhələdə dövlət və QHT-lər arasında qarşılıqlı etimadın gücləndirilməsi məqsədilə maliyyə və qərarvermə proseslərində açıqlığın təmin olunması ön plana çıxır. Üçüncü mərhələ ictimai şuralar, məsləhətləşmələr və rəqəmsal platformalar vasitəsilə iştirakçılığın genişləndirilməsini əhatə edir. Növbəti mərhələlərdə dialoq formal səviyyədən mənalı və davamlı müzakirə mühitinə keçir və təcrübə və innovasiyanı birləşdirən nəsillərarası əməkdaşlıq təşviq olunur. Bu ardıcıllıq həm institusional şəffaflığı və sosial kapitalı gücləndirir, həm də idarəetmədə demokratik legitimliyi möhkəmləndirir.

Həm fəslin, həm də tədqiqatın sonuncu paraqrafı "**Dövlət idarəetmə orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının birgə layihələrinin və proqramlarının dəstəklənməsi yolları**" adlanır. Bu paraqrafda qeyd olunur ki, Azərbaycanın post-sovet transformasiyası və müstəqillik tarixi fonunda dövlət idarəetmə orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında birgə layihə və proqramların dəstəklənməsi mərhələli şəkildə inkişaf etmiş, xüsusilə 2010-cu illərdən etibarən keyfiyyətcə yeni mərhələyə keçmişdir. Müstəqilliyin

ilk illərində institusional boşluqlar, siyasi qeyri-sabitlik və iqtisadi çətinliklər səbəbindən bu əməkdaşlıq zəif və qeyri-sistemli xarakter daşısa da, sonrakı dövrlərdə hüquqi-normativ baza formalaşmış və siyasi iradə ilə bu münasibətlər möhkəmləndirilmişdir. 2010-cu illərdən etibarən QHT-lərə dövlət dəstəyini təmin edən institusional mexanizmlərin formalaşdırılması, donor strukturları ilə əlaqələrin inkişafı, ictimai şuraların formalaşdırılması və vətəndaş cəmiyyətinin beynəlxalq tədbirlərdə iştirakı həm institusional, həm də funksional baxımdan tərəfdaşlıqda irəliləyiş nümayiş etdirib.

COVID-19 pandemiyası və Vətən müharibəsi dövründə qeyri-hökumət təşkilatlarının göstərdiyi təşəbbüskarlıq və dövlət qurumları ilə koordinasiyalı fəaliyyəti ictimai etimadın və milli həmrəyliyin möhkəmlənməsində mühüm rol oynamışdır. Son illərdə isə xarici maliyyə mənbələrinə qarşı hüquqi məhdudiyyətlərin tətbiqi və milli təhlükəsizlik maraqlarının qorunması bu sahədə şəffaflıq, hesabatlılıq və milli maraqlara uyğun institusional mexanizmlərin formalaşdırılmasını zəruri etmişdir. Bu yanaşma dövlət-vətəndaş cəmiyyəti münasibətlərinin davamlı və təhlükəsizliklə uzlaşan şəkildə inkişafına töhfə vermişdir.

Gələcək perspektivdə bu əməkdaşlığın daha da gücləndirilməsi üçün rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi, vahid kommunikasiya platformalarının yaradılması, iştirakçı büdcə (participatory budgeting) modellərinin genişləndirilməsi, regional səviyyədə ictimai şuraların səmərəliliyinin artırılması və "dövlət - özəl sektor - QHT" üçbucağında yeni əməkdaşlıq formatlarının təşviqi vacib istiqamətlər kimi çıxış edə bilər. Bununla yanaşı, Azərbaycanın sosial strukturu, mədəni xüsusiyyətləri, dini-siyasi həssaslıqları və milli təhlükəsizlik prioritetləri nəzərə alınaraq, bu əməkdaşlıq modellərinin yerli şəraitə uyğunlaşdırılması tələb olunur.

Tədqiqatın “**Nəticə**” hissəsində isə vurğulanır ki, Azərbaycanda dövlət idarəetmə orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında münasibətlər tədricən inkişaf edərək keyfiyyətcə yeni mərhələyə qədəm qoyub. Müxtəlif qanunlar, eləcə də fərman və sərəncamlar bu münasibətlərin hüquqi əsasını təşkil edərək, vətəndaş təşəbbüslərinin tanınması, şəffaflıq, hesabatlılıq və ictimai nəzarət

mexanizmlərinin inkişafı üçün ilkin şərtlər yaradıb. İctimai şuralar, QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Agentliyi, Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası, ASAN xidmət və Açıq Hökumət Təşəbbüsləri kimi platformalar tərəfdaşlıq imkanlarını genişləndirsə də, regionlararası bərabərsizlik, institusional potensialın zəifliyi, qeyri-formal şəbəkələrin təsiri və siyasi loyallığa əsaslanan təmsilçilik hələ də mövcud problemlər olaraq qalır. Burada irəli sürülən təkliflər isə QHT-lərin institusional dayanıqlığının artırılması, ictimai şuralara səlahiyyətlərin genişləndirilməsi və regionlarda bərabər inkişafın təmin olunmasına yönəlmişdir. Tədqiqatın nəticələri əsasında aşağıdakı təkliflər verilir:

- QHT-lərin fəaliyyətinin institusional dayanıqlığını artırmaq üçün qrant qeydiyyatı prosedurlarının sadələşdirilməsi, xarici donorlarla əməkdaşlıq mexanizmlərinin milli təhlükəsizlik tələblərinə uyğunlaşdırılması və maliyyə şəffaflığının təmin edilməsi vacibdir. Yeni və kiçik QHT-lər üçün sadələşdirilmiş prosedur (minimum sənədlər) ilə "kiçik qrantlar" mexanizmi hazırlana bilər. Bundan əlavə, etimadı artırmaq və inzibati yükü azaltmaq üçün qrantların və hesabatların vahid elektron reyestrinin tətbiqi məqsədəuyğundur.
- İrəliləyişi izləmək və problemli sahələri müəyyən etmək üçün ölkədə hökumət-vətəndaş cəmiyyəti qarşılıqlı əlaqələrinin səmərəliliyini müntəzəm olaraq qiymətləndirmək lazımdır (məsələn, iştirak və şəffaflıq indeksləri vasitəsilə). Həmçinin, bütün qrantların, müzakirələrin, ictimai şuraların və iştirak imkanlarının birləşdiriləcəyi hökumət-vətəndaş cəmiyyəti qarşılıqlı əlaqələri üçün vahid onlayn portal yaratmaq da məqsədəuyğun olardı.
- İctimai şuraların səmərəliliyini artırmaq üçün onların məsləhətçi statusu dəyişdirilməli və onlara müəyyən sahələrdə qərar qəbuletmə səlahiyyətləri verilməlidir. Eyni zamanda, üzvlük meyarları siyasi sədaqətə deyil, peşəkarlığa və balanslı təmsilçiliyə əsaslanmalıdır.
- Dövlət–vətəndaş cəmiyyəti əməkdaşlığının regionlar üzrə bərabər inkişafını təmin etmək üçün yerli QHT-lərin

potensialının artırılmasına yönəlmiş təlim proqramları, rəqəmsal iştirak platformaları və dövlət – özəl sektor – QHT tərəfdaşlıq layihələri genişləndirilməlidir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və elmi müddəaları müəllifin aşağıdakı elmi məqalələri və elmi konfranslarda etdiyi məruzələrin materiallarında əks olunmuşdur:

1. Mammadov, V. Co-creation, Citizen Participation, and Systemic Responsiveness: New Governance Pathways in the State–Civil Society Interface // 4th International Scientific Research and Innovation Congress, – New York: Liberty Publishing House, – 14-16 December, – 2025, – p. 1941–1947.
2. Mammadov, V. Green Economy and Public Participation: Effectiveness of State–NGO Co-Governance Platforms // Proceedings of the 3rd International Scientific Conference "Sustainable Development Strategy: Global Trends, National Experience and New Goals", – Volume 4, – Mingachevir: Mingachevir State University; Baku: Azerbaijan Technical University, – 6-8 December, – 2025, – p. 304–308.
3. Mammadov, V. Institutional Reconfiguration of Civil Society in Digital Governance Ecosystems // HAGIA SOPHIA 10th International Conference on Multidisciplinary Scientific Studies, – New York: Liberty Academic Publishers, – 27-28 February, – 2026, – p. 338–342.
4. Mammadov, V. Contemporary Challenges Facing NGOs: Institutional, Financial, and Legitimacy Issues in the Modern Era // 7th International Black Sea Scientific Research and Innovation Congress, – Adıyaman: İKSAD Publishing House, – 22-23 February, – 2026, – p. 875–882.
5. Mammadov, V. The Role of Regional Disparities in Shaping State–Citizen Relations // Lyon: Journal of Science. Lyon, – 2026. №75. – p. 42–47.
6. Mammadov, V. The Transformative Impact of Social Responsibility on Collective Action // Bratislava: Slovak International Scientific Journal, – 2026. №105. – p. 71–74.

7. Mammadov, V. Institutional Trust and Civic Engagement: Exploring the Relationship Between Governance Quality and Citizen Participation // Астана: Международный Научный Журнал «Endless Light in Science», – 2026. №2. – p. 49–56.
8. Mammadov, V. Contribution of Non-Governmental Organizations to Community Development: Mechanisms and Contextual Factors // Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi Əsərlər Jurnalı, – 2026. №1. – p. 108–116.
9. Mammadov, V. Political Stability and Civil Society in Democratic Governance: An Institutional Mediation Model // International Journal of Social Science and Human Research, – 2026. Vol. 9(3). – p. 1736–1741.
10. Mammadov, V. Citizen-oriented Digital Platforms and the Credibility of Public Sector Performance Assessment // Riga: Baltic Journal of Legal and Social Sciences, – 2026. №1. – p. 62–69.
11. Mammadov, V. Collaborative Governance: State–Civil Society Relations and Formation of State Policy // Bakı: "Gənc Tədqiqatçı" Elmi-praktiki jurnalı, – 2026. №1. – p. 52–62.
12. Mammadov, V. Effectiveness of Public Services from a Multidimensional Governance Perspective // Bakı: "Sosial Elmlər" jurnalı, – 2026. №1. – p. 327–335

Dissertasiyanın müdafiəsi 28 sentyabr 2026-cı il tarixində saat 11:00-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.30 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, Səbail rayonu, Lermontov küçəsi 74.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının rəsmi internet saytında (https://dia.edu.az/) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 21 avqust 2026-cı il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

V. M

Çapa imzalanıb: 21.08.2026

Kağızın formatı: A5

Həcm: 37363 işarə

Tiraj: 100